

1.01

UDK: 347.63:305-055.2(497.4)"1914/1918"

Ana Cergol Paradž*

»Militarizacija materinstva« – ženski »naravni poklic« in vélika vojna

IZVLEČEK

Prispevek s pomočjo publicistike, zakonodaje, spomenic in propagandnega gradiva predstavlja, kako so posamezni akterji na Slovenskem v času prve svetovne vojne naslavljali matere, ter če se tudi pri njih kaže fenomen »militarizacije materinstva«, ki je bil značilen za druge evropske države. V kontekstu diskurzivne »militarizacije materinstva« analizira načine tvorbe ženske (nacionalne) identitete. Odgovoriti poskuša na vprašanje, katere (patriotične) dolžnosti so nalagali ženski kot materi, npr. če so se zaradi zniževanja rojstev v tem času tudi pri nas pojavljale pronatalistične pobude, predvsem takšne, ki so se zavzemale za socialno in zdravstveno zaščito (nezakonskih) mater in otrok. V nadaljevanju analizira poglede na vzgojno delo mater v času, ko je bilo to zaradi odsotnosti očetov, nerednega pouka in težkih vojnih razmer še toliko težje. Hkrati obravnava reprezentacije ženske kot žalujoče matere ob smrti sina – vojaka. V tem kontekstu ugotavlja, da je bil v času vojne tudi v slovenskem tisku pogost motiv žalujoče, a hrabre in ponosne matere. V posebnem poglavju predstavi tudi poglede ženskih avtoric na tematiko materinstva.

Ključne besede: materinstvo, rodnost, vzgoja, otroci, ženske

ABSTRACT

»MILITARISATION OF MOTHERHOOD«: THE FEMALE »NATURAL CALLING« AND THE GREAT WAR

With the help of publications, legislation, memoranda and promotional materials, this article explores how various protagonists in the Slovenian-speaking territory during World War I addressed mothers, and whether the phenomenon of the »militarisation of motherhood«, typical of other European countries, was also apparent in their case. In the context of the »militarisation of motherhood« discourse, the article analyses the ways of how the female (national) identity was formed. It attempts to answer the question of what (patriotic) duties were imposed on women as mothers – for example, whether as a result of the declining birth rates at that time pronatalist incentives took place in Slovenia as well, especially the ones advocating the social and health protection of (illegitimate) mothers and children. The article also analyses the views on upbringing at the time when this task was, due to the absence of fathers, irregular school education and difficult war situation, even more challenging. At the same time the article studies the representation of women

* dr., asistentka z doktoratom, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, cergolana@gmail.com

as mothers mourning the deaths of their sons-soldiers. In this context it establishes that during the war the motif of a mourning, but brave and proud mother was frequent also in the Slovenian press. A separate chapter presents the views of female authors on the topic of motherhood.

Keywords: motherhood, fertility, education, children, women

Uvod¹

V času prve svetovne vojne je v številnih državah prišlo do erozije jasnega razločevanja med »vojaškim« in »ne-vojaškim« in široke mobilizacije civilnega prebivalstva. Večina pripadnikov skupnosti, ne glede na spol in starost, je bila tako ali drugače vključena v vojne dejavnosti. Če sledimo razmišljanju Maureen Healy, je vojna pripeljala spremembe v vsakdanjem življenju: vse stvari, predmeti, dejanja, ki so bili prej večinoma dojeti kot zasebni in ne-politični, so se preoblikovali skozi medij vojne – to velja tako za prehrano, obleko, nakupovanje, vzgojo otrok kot tudi za materinstvo.²

Študije iz drugih evropskih držav so pokazale, da je prav »materinstvo«, dejansko ali socialno, predstavljalo nekakšno skupno geslo, s pomočjo katerega je propaganda pogosto »mobilizirala« oziroma »militarizirala« ženske v vojne namene. Če so denimo moški morali svoji državi služiti kot vojaki, so ji ženske morale služiti kot matere z rojevanjem in vzgojo otrok in tudi z žrtvovanjem svojih otrok – vojakov za »domovino«. Ob povečanem obsegu in pomenu ženskega produktivnega dela v času prve svetovne vojne se je tako vsaj na ravni propagandnega diskurza povečal tudi pomen ženskega *reproduktivnega* dela. To še posebej velja za države Centralnih sil, v katerih je bilo zaradi kroničnega pomanjkanja življenjskih potrebščin še kako pomembno gospodarno in energično delovanje znotraj gospodinjstva.³ Šlo je tudi za specifično ideološko mobilizacijo, ki je ciljalo na povzdigovanje vsesplošne morale v zaledju in krepitve narodne enotnosti, saj je materinstvo, pojmovano kot rojevanje in vzgajanje »rase«, simboliziralo prihodnost naroda, zagotovilo prihodnjega miru in napredka po koncu vojne.⁴

Krepitev tovrstnih ideoloških smernic ni ostala brez učinkov na družbeno realnost. Ne samo da je »militarizacija materinstva« reafirmirala tradicionalno vlogo

¹ Prispevek je rezultat nacionalnega projekta Ženske in prva svetovna vojna (J6-6834), ki ga financira ARRS.

² Maureen Healy, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire: Total War and Everyday Life in World War I* (New York: Cambridge University Press, 2004).

³ Ann Taylor Allen, *Feminism and Motherhood in Western Europe, 1890–1970: The Maternal Dilemma* (New York: Palgrave Macmillan, 2005). Susan R. Grayzel, *Women's Identities at War: Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France during the First World War* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1999).

⁴ Caroline Rowan, »For the duration only: Motherhood and Nation in First World War,« v: *Formations of Nation and People*, ur. Tony Bennet (London, Boston, Malburne, Henley: Routledge & Kegan Paul, 1984), 152–70.

žensk, prispevala je tudi k brisanju mej med zasebno in javno sfero. Različne tako propagandne kot zakonodajne strategije, npr. spodbujanje rodnosti, direktive glede nege in vzgoje otrok, dodeljevanje podpor, so namreč omogočale, da so država in druge kolektivne institucije bolj odločno posegle v proces funkcionarja družine, v nekaterih pogledih nadomestile starše, zlasti očete, rahljale njihovo avtoriteto.⁵ V referatu bom v obrisih predstavila, če in kako so se v slovenskem prostoru⁶ kazale te spremembe. Kako so zlasti propagandni prispevki naslavljali matere. Kakšne naloge so jim nalagali, katere pravice so jim v kontekstu novih, spremenjenih družbenih razmer priznavali in katere odvzemali. Kako in zakaj so ocenjevali njihova ravnanja ter kako so ta ravnanja usmerjali. Kako so torej problem zaščite materinstva naslavljale državne, deželne in lokalne oblasti in tako posredno ali neposredno vplivale na položaj mater na Slovenskem.

Rojstvo

Zaradi dolgotrajne odnosnosti vpoklicanih mož in neugodnih gospodarskih razmer ter posledično slabega zdravstvenega stanja žensk, posebno delavk, ki so bile pogosto prešibke za uspešno nosečnost in porod, je med leti 1914–1918 v številnih evropskih državah prišlo do drastičnega upada rodnosti. V Franciji, Nemčiji in Angliji se je v času vojne rodnost znižala za skoraj 50 %.⁷

Tudi za slovenski prostor Milivoja Šircelj navaja, da je v času prve svetovne vojne rodnost znatno padla, takoj po vojni, v t. i. kompenzacijskem obdobju, se je nato spet povišala, vendar ni nikoli več dosegla stopnje iz leta 1913.⁸

Zaradi upadanja rojstev in zavesti, da bo nekoč treba nadomestiti vojne izgube, se je v številnih državah okreplil pronatalizem. Pronatalistične težnje so se sicer pojavile že pred prvo svetovno vojno z nastopom industrializacije, urbanizacije in imperializma ter z začetkom dolgotrajnega trenda padanja rodnosti, vendar so se v času prve svetovne vojne znatno namnožile tako v smislu ideoloških kampanj kot tudi na ravni zakonodajnih ukrepov ali vsaj predlogov. Iz želje po povečanju rodnosti so tako npr. v Nemčiji v času vojne začeli vse bolj množično promovirati nekatere restriktivne ukrepe, npr. strožje kazni za umetno prekinitev nosečnosti in razširjanje kontracepcije kot tudi nekatere socialno zaščitne ukrepe, katerih namen je bilo zmanjšanje umrljivosti in obolevnosti mater in otrok.⁹ Propagandni stroj v obliki člankov, razglednic in

⁵ Maureen Healy govori v tem kontekstu o »surogantnem očetovstvu«: Healy, *Vienna and the Fall*.

⁶ Pri analizi zakonodaje sem se osredotočila samo na Cislajtanijo.

⁷ Richard Wall in Jay Winter, ur., *The Upheaval of War: Family, Work and Welfare in Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988).

⁸ Milivoja Šircelj, *Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja* (Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 2006).

⁹ Cornelia Osborne, »Pregnancy is the woman's active service,« v: *The Upheaval of War: Family, Work and Welfare in Europe, 1914-1918*, ur. Richard Wall in Jay Winter (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 389–416.

drugega materiala se je izrazito usmeril na matere in jih spodbujal, da rojevajo in nato skrbno negujejo otroke ter opuščajo delo izven doma.¹⁰

Tovrstni pronatalizem je imel po mnenju zgodovinarjev protiemancipatorne učinke. Okrepil je omejujoče predvojne tradicionalne predstave o vlogi žensk kot »strojev za rojevanje«, čeprav so se prav v času vojne vzporedno odvijali nekateri procesi (npr. bolj množičen vstop žensk na trg delovne sile), ki so nasprotno delovali v prid emancipacije.¹¹ O tem, da so pronatalisti žensko gibanje, izobraževanje in delo žensk postavljali nasproti svojim ciljem, pričajo tudi slovenski viri. Zdravnik Alojz Zalokar je v svoji knjižici, v celoti posvečeni problematiki rodnosti, ki jo je izdal leta 1918, denimo tako zapisal: »Vstopanje žensk v redne službe pomeni za plodovitost veliko škodo. (...) Redni poklic in materinstvo sta si ostra nasprotnika. Že v mirnih časih so nam to dejstvo dokazovale številke iz industrijskih krajev, sedaj pa vsak sam lahko vidi, da je ženska zaposlena v vseh poklicih (...) Ženska samostojnost, žensko delo (...) je jako važen del vprašanja o narodnem razmnoževanju. In svetovna vojna mu je presodila še večjo važnost.«¹²

V slovenskem diskurzu so se sicer alarmistične ugotovitve o nižanju kvalitete in kvantitete prebivalstva kot posledici svetovnega spopada in vzporedni pronatalistični predlogi, pravzaprav znatno namnožili šele po vojni.¹³ Občasno pa so se že med leti 1914–1918 nekateri posamezniki in posameznice ukvarjali s to tematiko, kakor priča zgoraj citirani Zalokarjev komentar, pa tudi npr. pripomba, ki je bila leta 1916 objavljena v *Slovenskem narodu*: »Če pomislimo, koliko je slovenskih grobov v Galiciji in v Karpatih (...) potem je pa jasno, da zasluži skrb za naraščaj največjo pozornost in ni za ta namen nobena žrtev prevelika.«¹⁴

Posebno pozornost indicem o namernem zmanjševanju rodnosti med ljudmi so po direktivi škofa Jegliča morali posvečati tudi slovenski duhovniki. Medtem ko je večina podeželskih župnikov ljubljanske škofije glede tega vprašanja med vojno bila še kolikor toliko optimistična oz. problema sploh ni komentirala, so nekateri že opažali zmanjšanje števila rojstev v svojih župnijah. Tako se je npr. tožil župnik iz Zagorja ob Savi: »Evitatio prolis je bila tudi že prej, zdaj [torej v času vojne] je pa tudi še bolj zbog v nebo vpijoče draginje in pičlega zaslužka. Kdo jih bo živil? (...) Leta 1914 je bilo še 223 rojstev, leta 1915 le 161 in 1916 samo 146. Letos pa jih še toliko ne bo, vkljub temu, da so ljudje doma. Tako tudi v Trbovljah tožijo. Pravijo,

¹⁰ Prav tam. Marie Monique Huss, »Pronatalism and the popular ideology of the child in wartime France: the evidence of the picture postcard,« v: *The Upheaval of War: Family, Work and Welfare in Europe, 1914–1918*, ur. Richard Wall in Jay Winter (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 329–67.

¹¹ Grayzel, *Women's Identities at War*. Susan R. Grayzel, *Women and the First World War* (New York, London: Longman, 2002).

¹² Alojz Zalokar, *O ljudskem zdravju: poglavja iz socialne medicine* (Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1918), 44.

¹³ Glej npr. Ana Cergol Paradiž, »Javni in zasebni vidiki rodnostnih strategij Slovenk in Slovencev v prvi Jugoslaviji« (doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, 2013).

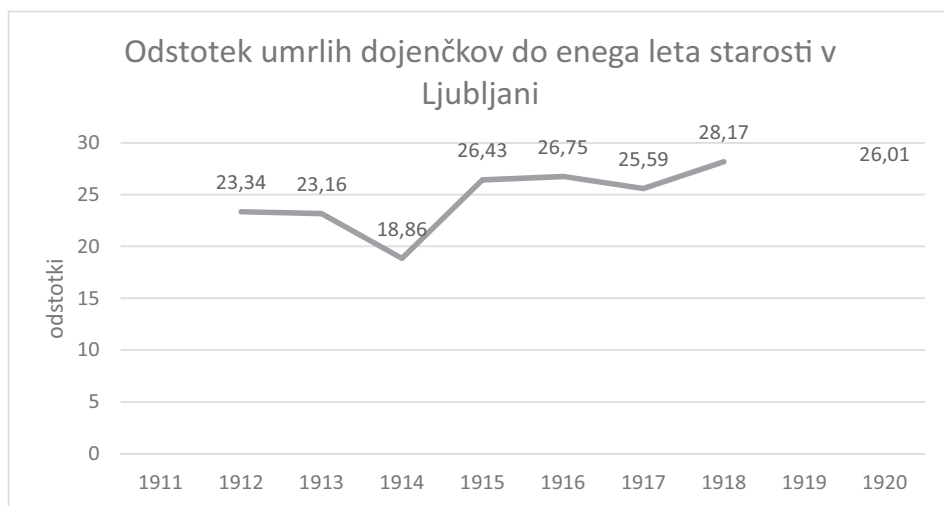
¹⁴ »Skrb za matere in otroke,« *Slovenski narod*, 12. 2. 1916, 3.

da prej je do konca aprila že nad 200 krstov bilo, letos pa samo 84. Torej novodobni štrajk!»¹⁵

Še bolj zaskrbljujoče od trenutne rodne statistike, kakor so med vojno poudarjali slovenski in tuji avtorji, pa naj bi bile napovedi za prihodnost. Zaradi velikega števila umrlih vojakov naj bi se po vojni, tako so domnevali, razmerje med spoloma popolnoma porušilo. Posledično naj bi se povečal odstotek samskih žensk, ki ne bi imele možnosti opravljanja svojega domnevno »naravnega poklica«, torej materinstva, kar naj bi škodovalo državi.¹⁶

Raziskovalci so kasneje ugotovili, da je bil globalno gledano strah pred občutnim povečanjem števila »starih devic« po vojni večinoma neutemeljen,¹⁷ povsem stvarna in utemeljena pa so bila v tistem času na drugi strani poročila o podhranjenosti in povečani smrtnosti med dojenčki, zlasti v državah centralnih sil, med drugim tudi v Avstro-Ogrski. Za Dunaj so npr. zdravniki ocenjevali, da je bilo konec vojne npr. kar 91 % njegovih šolskih otrok podhranjenih.¹⁸ Podatki za Ljubljano so tudi kazali zaskrbljujoč trend. Smrtnost dojenčkov se je med vojno tu gibala okoli 26 % ter se v letu 1918 dvignila na 28 % (glej spodnji graf).¹⁹

Grafikon 1: Odstotek umrlih dojenčkov do enega leta starosti v Ljubljani

Vir: SI ZAL, LJU 489, fasc. 1793, a.e. 1625, Jahres Ausweis über die Sanitätsstatischen verhältnisse im Jahre 1911–1918

¹⁵ SI NŠAL, VIZ, fasc. 15, Promemoria o priliki kanonične vizitacije in birmovanja v Zagorju ob Savi dne 3. junija 1917, 20. 5. 1917.

¹⁶ Jay Winter, »Families,« v: *The Cambridge History of The First World War. Volume III. Civil society*, ur. Jay Winter (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 46–68. »Naša dekleta po vojni,« *Tedenske slike*, 12. 1. 1916, 26. Zalokar, *O ljudskem zdravju*.

¹⁷ Winter, »Families,« 46–68.

¹⁸ Healy, *Vienna and the Fall*.

¹⁹ SI ZAL, LJU 489, fasc. 1793, a.e. 1625, Jahres Ausweis über die Sanitätsstatischen verhältnisse im Jahre 1911–1918.

Problem podhranjenosti in visoke umrljivosti dojenčkov je v času vojne v Avstriji pritegnil precej pozornosti, omenil ga je cesar v svojem prestolnem nagovoru,²⁰ hkrati so o njem ter o nižanju rodnosti nasploh npr. tudi razpravljali na odmevnih zborovanjih, t. i. »Avstrijsko-nemških dnevih za ljudski blagor«, ki so potekali 12. in 13. marca 1916 na Dunaju in o katerih je tedaj veliko poročalo tudi slovensko časopisje. Udeleženci omenjenega dogodka, med katerimi sta bila npr. tudi župan Dunaja Richard Weiskirchner in dunajski nadškof Friedrich Gustav Piffel, so predstavili nekatere predloge za spodbujanje rodnosti. Med drugim so spet omenjali davek za neporočene osebe, hkrati so poudarjali potrebo po uvajanju socialnih ukrepov za izboljšanje položaja mater in dojenčkov, izpostavljali so tudi nujno po destigmatizaciji nezakonskega materinstva, odpravi celibata učiteljic, prepovedi prodaje kontracepcije, predlagali so, da bi v šolstvo vnašali predmete, ki bi deklice pripravljali na materinski poklic itd.²¹

Tovrstne pobude so tako v drugih državah kot tudi Avstriji že v času vojne res izzivale nekatere institucionalne rešitve za izboljšanje položaja mater in njihovih otrok. Sveženj ukrepov se je npr. nanašal na zaščito mater – delavk, med katerimi so sploh npr. beležili drastično znižanje rodnosti in veliko število spontanih splavov ter tudi smrti novorojenčkov,²² hkrati pa so potrebovali tudi njihovo delovno silo. S cesarskim ukazom v začetku leta 1917 je tako npr. Avstrija podaljšala porodniški dopust, ki se je izplačeval za dobo šestih tednov, s čimer se je ta država uvrstila med edine tri evropske države z več kot štiritedenskim porodniškim dopustom.²³ Poleg tega je uvedla dodatne podpore za dojenje, ki so jih lahko izplačevali do 26. tedna po porodu, v primeru, da so možje plačevali t. i. »rodbinsko zavarovanje«, pa je zdravstveno oskrbo in porodniško podporo nudila tudi nezaposlenim ženam in drugim odvisnim družinskim članom.²⁴ Toda ti predpisi so veljali le za tiste delavke, ki so bile v zadnjem letu pred nastopom porodniške zdravstveno zavarovane najmanj 6 mesecev. Tako je zaščitni ukrep zaobšel številne služkinje in sezonske delavke, ki so se zaposlile v tovarnah v zadnjih mesecih pred porodom, pri čemer je zanje še vedno veljala prepoved 6-tedenskega dela, kar jih je dejansko postavilo še v slabši položaj kot pred uvedbo porodniškega dopusta, saj v tem času niso imele možnosti zaslužka.²⁵

Materam so sicer oblasti poskušale pomagati še na druge načine. V njihovo korist in v korist dojenčkov so po posameznih mestih ustanovljali razne odbore, oskrbovalnice in materinske posvetovalnice, v katerih so npr. zdravniki in izkušene strežnice svetovali materam novorojenčkov, jim dajali podpore za dojenje, nakaznice za mleko itd. Dve tovrstni svetovalnici je c. kr. namestništvo že avgusta 1916 ustanovilo v

²⁰ »Cesarjev prestolni govor,« *Slovenski narod*, 1. 6. 1917, 1.

²¹ »Za ljudski blagor,« *Slovenec*, 16. 3. 1916, 1.

²² Sigrid Augeneder, »Arbeiterinnen im Ersten Weltkrieg: Lebens- und Arbeitsbedingungen proletarischer Frauen in Österreich« (doktorska disertacija, Universität Wien, 1987).

²³ Neyer Gerda, »Die Entwicklung des Mutterschutzes in Deutschland, Österreich und der Schweiz von 1877 bis 1945,« v: *Frauen in der Geschichte des Rechts: von der frühen Neuzeit bis zur Gegenwart*, ur. Ute Gerhard, (München: Beck, 1997), 754.

²⁴ »Zakon z dne 20. novembra 1917. l., s katerim se izpreminja zakon o bolniškem zavarovanju,« *Državni zakonik za kraljevino in dežele, zastopane v državnem zboru*, 29. 11. 1917, 1263–71.

²⁵ Augeneder, »Arbeiterinnen im Ersten Weltkrieg«.

Trstu.²⁶ V Ljubljani se je šele od marca 1918 pod okriljem društva Dobrodelnost organiziral podoben »Odbor za skrbstvo mater in dojenčkov« in nato v Alojzijevišču uredil t. i. oskrbovalnico, ki je prav tako imela namen deliti materam z dojenčki nasvete in jim nuditi brezplačno zdravniško pomoč, jim pomagati pri dojenju in pri oskrbovanju z mlekom, ki ga je v zadnjih letih vojne občutno primanjkovalo.²⁷ Še maja 1917 pa so na izrednem zborovanju delegatov Okrajne bolniške blagajne izstavili predlog, da bi se ustanovil poseben ambulatorij za matere in dojenčke, krit s sredstvi okrajne bolniške blagajne v Ljubljani, toda viri ne kažejo, da so ga pozneje v času vojne tudi uresničili, omenjeni odbor pod okriljem društva Dobrodelnost s temi naporu najverjetneje ni bil povezan.²⁸ Poleg tega so imele noseče ženske in matere z majhnimi otroki določene prednosti v sklopu aprovizacije,²⁹ npr. dobile so posebne izkaznice, s katerimi jim ni bilo treba dolgo čakati v vrsti za živila, s čimer pa občasno ostali čakajoči niso bili najbolj zadovoljni in je pogosto prihajalo tudi do preprirov.³⁰

V začetku 1915 so za nosečnice in matere z dojenčki po nemškem vzoru in pod pokroviteljstvom nadvojvodine Cite ustanovili tudi t. i. »Vojno botrstvo«, po katerem so se posamezni državljani in državljanke (t. i. »vojni botri«) lahko zavezali k plačevanju po 12 do 14 kron mesečno.³¹ Prispevke je zbiral t. i. kuratorij »Vojnega botrstva«, ki je nato določen znesek, torej 12 K, porabil za mesečno podporo enega otroka. Te dobrodelne dajatve, za katere se je avstrijska oblast odločila bolj iz demografsko političnih oziroma pronatalističnih kot humanitarnih vzgibov, naj bi trajale za ves čas vojne. Do oktobra 1918 je vojno botrstvo vzelo v svojo oskrbo skupno 29.100 otrok, 8.412 mater pa je prejelo mesečno podporo, prošenj je bilo sicer veliko več. V program so bili vključeni otroci do izpolnjenega 10. meseca starosti.³²

Kakor je zagotavljal *Slovenski učitelj*, naj bi bili podpor Vojnega botrstva deležni otroci vseh »narodnosti in brez razlike ver«.³³ Podrobnejše raziskave bodo šele pokazale, če so bili med njimi tudi slovenski otroci, zagotovo pa vemo, da so akcijo promovirali tudi na našem ozemlju. Tako je npr. Kino Central npr. že konec leta 1915 predvajal filmsko predstavo, ki je slikala vojno botrstvo v najlepši luči,³⁴ o posameznih pobudah vojnega botrstva so pisali tudi slovenski časopisi in revije,³⁵ posamezniki in posameznice iz slovenskih dežel so tudi donirali za to akcijo.³⁶

²⁶ »Materinstvo in skrb za dojenčke,« *Edinost*, 4. 8. 1916, 2.

²⁷ »Na pomoč materam in dojenčkom,« *Slovenec*, 9. 3. 1918, 4.

²⁸ »Občni zbor okrajne bolniške blagajne v Ljubljani,« *Delavec*, 2. 6. 1917, 1.

²⁹ Glej npr. »Moka in žito,« *Gostilničar*, 25. 7. 1917, 7.

³⁰ Irena Selišnik, »Ženske v zaledju vojnih zubljev,« v: *Velika vojna in Slovenci: 1914–1918*, ur. Peter Vodopivec in Katja Kleindienst (Ljubljana: Slovenska matica, 2005), 185–98.

³¹ »Vojno botrstvo,« *Učiteljski tovariš*, 2. 6. 1916, 2. Augeneder, »Arbeiterinnen im Ersten Weltkrieg,«

³² Augeneder, »Arbeiterinnen im Ersten Weltkrieg,«

³³ »Vojno botrstvo,« *Slovenski Učitelj*, 2. 6. 1916, 2.

³⁴ »Prekrasna predstava, ki je nedavno navdušila cel Dunaj, v 'Kino Central' v deželnem gledališču,« *Naša moč*, 12. 11. 1915, 4.

³⁵ Pavel Flere, »Oblastvena ureditev socialnega skrbstva,« *Popotnik* 39 (1918): 16.

³⁶ Glej npr. »Odlikovanje,« *Slovenec*, 24. 7. 1916, 4.

V težnji po zagotavljanju povojne demografske moči države so si različni avstro-ogrski avtorji in avtorice prizadevali za destigmatizacijo nezakonskih mater in otrok.³⁷ Tudi slovensko časopisje se je tedaj vse bolj začelo zanimati za to vprašanje in vzpodbujalo bodisi državne ali lokalne oblasti, da pomagajo nezakonskim materam.³⁸ Avstrijske oblasti so med vojno res uvedle nekatere specifične ukrepe za izboljšanje njihovega položaja. Že leta 1914 je denimo prišlo do uzakonitve s tem povezanih sprememb znotraj civilnega prava,³⁹ posamezna, med vojno uvedena določila glede državnih podpor svojcem vpoklicanih ali padlih vojakov so se prav tako nanašala na izboljšanje položaja nezakonskih otrok in mater. Že vsaj od 1. 8. 1917 so tako državne podpore pripadale tudi nezakonskim partnericam vojakov, ki so pred vojno živele z njimi v skupnem gospodinjstvu. Izjemo so predstavljale le tiste, ki so že tedaj živele popolnoma od svojega zaslužka.⁴⁰ Poleg tega je leta 1917 izšla cesarska naredba, s katero so se nezakonski otroci umrlih vojakov lahko priznali za zakonske in nezakonske matere so lahko uporabljale njihove priimke, podobno so odtlej lahko ravnale tudi zaročenke umrlih in vpoklicanih vojakov.⁴¹

Ureditve socialnega in pravnega položaja nezakonskih otrok je v času prve svetovne vojne med drugim prišlo v ospredje zato, ker naj bi se po takratnem splošnem prepričanju njihovo število povsod po Evropi povsod povečevalo.⁴² Kot je leta 1916 zapisal časopis *Naša moč*: »Krščanska ljubezen je vedno obračala skrb tudi na revne nezakonske otroke, a zdaj vsled vojske je postalo to vprašanje še nujnejše. Manj sicer kot drugod se i pri nas povišuje število nezakonskih otrok.«⁴³ Šele prihodnje raziskave bodo pokazale, če so tovrstne ocene točne, če se je torej med vojno število nezakonskih otrok, denimo na Kranjskem, res občutno povečalo. Podatki za Ljubljano zaenkrat tega ne potrjujejo. Kot kaže spodnji graf, se je delež nezakonskih otrok od leta 1913 do leta 1918 le malo spremenil, gibal se je med 23 % in 27 % vseh rojenih otrok v Ljubljani, najvišji je bil sicer leta 1917, ko je dosegel 27,87 %.⁴⁴

Pobude za izboljšanje razmer tako zakonskih kot nezakonskih otrok so kratkoročno le neznatno pomagale pri vseh težavah, s katerimi so se morale spopadati matere, zlasti delavke, v času vojne. V zvezi s porodniškim dopustom se je le malo delavk lahko odreklo zaslužku in živelo od skromnega podpornega prispevka, ženske, ki so kljub vsemu odhajale na delo, pa niso imele zagotovljenega varstva otrok, ne možnosti za dojenje. Kljub vsem aprivizacijskim ukrepom so matere s težavo priskrbele tudi primerno prehrano in druge najnujnejše potreščine za dojenčke.⁴⁵ Po drugi strani

³⁷ Grayzel, *Women's Identities at War*.

³⁸ Glej npr. »Tudi nezakonska mati ima srce,« *Naprej*, 15. 12. 1917, 2.

³⁹ »Cesarski ukaz z dne 12. oktobra 1914,« *Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru*, 13. 10. 1914, 1117.

⁴⁰ »Zvišanje preskrbnine za svojce vpoklicanih,« *Delavec*, 4. 8. 1917, 2.

⁴¹ »Človekoljubna naredba,« *Gostilničar*, 25. 5. 1917, 35.

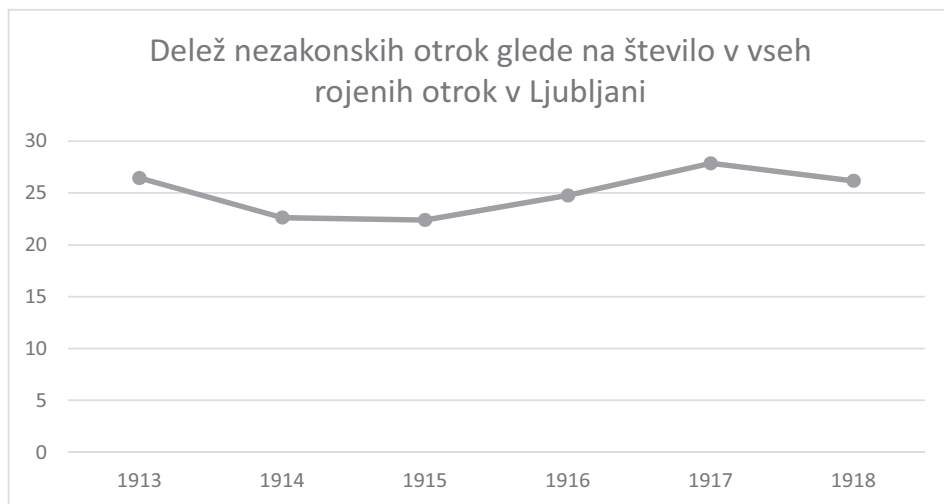
⁴² Grayzel, *Women's Identities at War*.

⁴³ *Naša moč*, 25. 8. 1916, 1.

⁴⁴ SI ZAL, LJU 489, fasc. 1793, a.e. 1625, Jahres Ausweis über die Sanitätsstatistischen verhältnisse im Jahre 1911–1918.

⁴⁵ Augeneder, »Arbeiterinnen im Ersten Weltkrieg«.

Grafikon 2: Delež nezakonskih otrok glede na število vseh rojenih otrok v Ljubljani

Vir: SI ZAL, LJU 489, fasc. 1793, a.e. 1625, Jahres Ausweis über die Sanitätsstatistischen verhältnisse im Jahre 1911–1918

pa se je vsaj v nekaterih krogih zaradi hkratne težnje po zvišanju rodnosti in potrebi po ženski delovni sili vse bolj začela uveljavljati ideja o nujnosti takšnih ukrepov, ki bi združili možnost materinstva in ženskega dela, kar je končno omogočalo osnovo za bolj odločno iskanje tovrstnih zakonodajnih rešitev po vojni.

Vzgoja

V času vojne je bila tudi vzgoja otrok zaradi različnih vzrokov izredno težavna in z njo so se ob odsotnosti očetov, kakor je opozarjal tedanji tisk, morale spet spopadati zlasti ali izključno matere. *Domoljub* je npr. že leta 1914 tako pisal: »Koliko skrbi prizadeva materi vzgoja otrok še v mirnih časih. In sedaj, ko je odšel mož in oče v vojsko ter mora žena oziroma mati poleg gospodinjstva še gospodarstvo voditi, sme tem manj pozabiti na otročiče in njih vzgojo. Ako si ohranimo ali pridobimo premoženje in zdravje in pri tem zanemarjamo vzgojo otrok, da se pokvarijo, nam je s tem malo pomaganega.«⁴⁶

Različni avtorji in avtorice so v slovenskem tisku razlagali, da bi morale matere še posebno v času vojne svoje otroke vzgojiti v katoliški veri in v slovenskem domoljubju,⁴⁷ poskrbeti, da redno obiskujejo (slovensko) šolo. Skrbno bi tudi morale bdeti nad njihovo moralno, še posebno nad moralno deklet, ki so jih zapeljevali vojaki.⁴⁸ Po posameznih župnijah je podobno kot poprej večkrat v letu potekal

⁴⁶ »Gospodinja v vojnem času,« *Domoljub*, 3. 9. 1914, 579.

⁴⁷ »Slovenskim materam,« *Učiteljski tovariš*, 16. 6. 1915, 2.

⁴⁸ »Marčne misli,« *Domoljub*, 3. 2. 1916, 58.

»pouk mater«, ki pa je bil sedaj prilagojen posebnim vojnim razmeram. Materam je duhovnik razlagal o vplivu alkohola na zarod, o nevarnostih sifilisa, o »skrbi za dekleta radi bližine vojaštva«, o »v gospodinjstvo in gospodarstvo segajočih odlokih svetne oblasti« itd.⁴⁹

Kako pa so se po mnenju različnih opazovalcev nato matere izkazale pri upoštevanju tovrstnih navodil, kako uspešne so bile pri vzgoji v času vojne? Precej razdelan odgovor na to vprašanje nam ponujajo že zgoraj omenjene spomenice, ki so jih pripravljali duhovniki župnij ljubljanske škofije ob priložnosti škofovih vizitacij. Od leta 1917 so se pri pisanju teh dokumentov duhovniki v ljubljanski škofiji namreč morali ravnati po vprašalniku, ki ga je priporočil škof Anton Bonaventura Jeglič z namenom, da bi kar najbolj natančno zabeležili učinke in posledice vojne na posamezne župnije. Prvo vprašanje v omenjenem vprašalniku se je neposredno nanašalo prav na to, »kako vpliva vojska na mladino« in »koliko je vplivala odsotnost očetov na trmoglavost (...) otrok?«⁵⁰ Odgovori duhovnikov so se precej razlikovali, nekateri so bili nad obnašanjem otrok in mladine precej zadovoljni, kakor npr. kaže pričevanje župnika s *Preloke*: »Da bi vojska kaj posebno vplivala na te šolarje v slabem oziru, ne bo res. Radi odsotnosti očetov niso matere pred njimi kaj več trpele kot prej (...) Tožbe kot se slišijo radi pokvarjenosti mladine vsled vojske, hvala bogu za našo župnijo ne držijo.«⁵¹

Duhovniki so navajali različne razloge, zaradi katerih naj bi kljub vojnim razmeram obnašanje otrok in mladine ostajalo sprejemljivo. Nekateri so npr. menili, da so zato zaslužni očetje, ki so kljub odhodu na fronto preko pisem ohranjali nadzor nad družino. Tako je npr. zapisal duhovnik iz Dobovca: »Razen par izjem so ti otroci tudi ob odsotnosti očetov ostali materam poslušni, ker jih očetje v pismih lepo svare in uče.«⁵² Čeprav so lahko bila tovrstna opažanja pristranska in nezanesljiva, pa velja opozoriti, da so, kakor kaže, vseeno odražala nekatere vidike vojne realnosti. Na dejstvo, da so očetje preko pisem poskušali še naprej ohranjati avtoriteto ali vsaj stik z družino in družinskimi opravili, je opozorilo več raziskovalcev, ki so v posameznih evropskih državah analizirali korespondenco vojakov v času vojne,⁵³ pa tudi nekatera pisma slovenskih vojakov odražajo ta vidik.⁵⁴

Medtem ko so nekateri duhovniki zaslugo za povojno obnašanje mladine pripisovali pisemskim navodilom očetov, so drugi trdili, da so za njihovo zgledno vzgojo zaslužni cerkveni nauki oziroma sam nadzor in navodila duhovnikov.⁵⁵ Spet tretji so vzroke primernege obnašanja iskali v prekomernem delu, ki je otroke tako zapo-

⁴⁹ SI NŠAL, VIZ, fasc. 15, A. Jeraj, Promemoria o priliki birmovanja 1917 (Sava), 4. 6. 1917.

⁵⁰ Anton Bonaventura Jeglič, »Novo navodilo za 'Promemoria',« *Ljubljanski škofijski list*, leto 1917, št. 5, 49.

⁵¹ SI NŠAL, VIZ, fasc. 15, Jos. Bambič, Spomenica za časa sv. birme in kanonič. Vizitacije po prevzv. Gosp. Knezoškofu Antonu Bonaventura dne 24 in 25. aprila 1917 na Preloki, 22. 4. 1917.

⁵² SI NŠAL, VIZ, fasc. 15, Pogačar, Promemoria (Dobovec).

⁵³ Martha Hanna, »The couple,« v: *The Cambridge History of The First World War. Volume III. Civil society*, ur. Jay Winter (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 6–28.

⁵⁴ Marija Stanonik, »Pisma slovenskega vojaka iz staroavstrijske vojske (1914–1916),« *Loški razgledi* 32 (1985): 189–95.

⁵⁵ SI NŠAL, VIZ, fasc. 15, P. Valerijan, Promemoria (Podzemelj), 23. 4. 1917.

slovalo, da niso utegnili zaiti na kriva pota,⁵⁶ nekateri pa so verjeli, da so za njihovo zgledno ravnanje zaslužne zlasti matere. Zanje so trdili, da vzgojno delo opravljajo z odliko, kljub številnim drugim zadolžitvam v vojnem času.⁵⁷

Po drugi strani pa so drugi, prav tako številni župniki bili bolj kritični.⁵⁸ Otroci, kakor so ugotavljali v spomenicah, pa tudi nekateri avtorji v takratnem časopisju ter celo v sodnih dokumentih,⁵⁹ naj bi v času vojne postajali vse bolj razposajeni in brezbrizni oziroma prav podivjani, v Cerkvi naj bi se grdo obnašali, molitev naj si ne bi želeli, bili naj bi bolj nepokorni, surovi, igrali naj bi se samo vojaške igre. Ker naj bi starejši ob odsotnosti očetov in starejših bratov prevzemali vodenje družinskega gospodarstva, naj bi, tako je npr. predpostavljala A. Čadež v *Slovenskem učitelju*, prehitro dozoreli. Posledično naj bi prevzemali »moške razvade«: pijačo, kanjenje, ponočevanje, zahajali naj bi v gostilne in celo igrali za denar.⁶⁰ Na splošno so se župniki v pregledanih spomenicah ljubljanske škofije bolj pritoževali nad pomanjkljivo vzgojo oziroma »podivjanostjo otrok in mladine«, kot npr. nad drugimi »moralnimi problemi«, ki so jih pričakovali v času vojne, denimo nad nezvestobo žen vojakov ali spolno promiskviteto deklet, in pričakovano, bolj so se pritoževali nad obnašanjem mladine v mestih kot na podeželju.⁶¹

Tisti duhovniki, ki so bili nad obnašanjem otrok nezadovoljni, so za stanje pogosto krivili matere. Kakor so poudarjali, naj bi jim manjkala trda roka oziroma avtoriteta očetov in zaradi pretirane ljubezni naj bi z otroki premilo ravnale, vzgojo naj bi zanemarjale tudi zaradi prezaposlenosti,⁶² kakor je tožil župnik iz Adlešičev: »Posledice vojske so najhujše glede vzgoje mladine. Ta največ trpi. Mater se otroci malo bojijo, zato ni pravega straha v hiši. Sicer pa moramo tudi pomisliti, da sloni zdaj za časa vojske skoraj vse delo in vsa skrb na ramah žen- mater, gospodarstvo, gospodinjstvo, delo, skrb za živino.«⁶³ Tudi župnik Anton Gore iz Mirne peči je leta 1917 ugotavljal, da se je »vsled vedno bolj množičnih se vpoklicev starejših letnikov črnovojnikov (...), domača hišna vzgoja otrok vedno bolj zanemarjala; mnoge družine so ostale brez gospodarjev oziroma očetov; matere že po naravi bolj rahločutnega srca in brez energije so doživele v tej svetovni vojni mnogo bridkih ur, jeze in žalosti, ki jo otroci povzročajo s svojo trmoglavostjo in nepokorščino.«⁶⁴

Pritoževanje nad obnašanjem otrok in mladine ter porastom mladostniške kriminalitete v »družbi brez očetov« seveda ni bila slovenska posebnost. Tudi v drugih kra-

⁵⁶ SI NŠAL, VIZ, fasc. 15, Jernej Kovič, Promemoria (Polšnik), 24. 5. 1917.

⁵⁷ SI NŠAL, VIZ, fasc. 15, Jože Švigelj, Promemoria župnije Polica 1917, o priliki kanonične vizitacije in sv. birne dne 4. maja, 1. 5. 1917.

⁵⁸ SI NŠAL, VIZ, fasc. 14, 15.

⁵⁹ IT AST, Tribunale provinciale-atti penali, fasc. 4821, a.e. 260 (Vr 662/15), Al'incrito I.R. Giudizio Distrettuale Sezione IV LOCO, 30. 6. 1915.

⁶⁰ A. Čadež, »Skrb za mladino med vojsko in po vojski,« *Slovenski Učitelj*, 15. 11. 1916, 225-31.

⁶¹ SI NŠAL, VIZ, fasc. 14, 15.

⁶² Glej npr.: SI NŠAL, VIZ, fasc. 15, Jurij König, Promemoria (Vinica), 14. 4. 1917.

⁶³ SI NŠAL, VIZ, fasc. 15, Ivan Šašel, Promemoria (Adlešiči), 21. 4. 1917.

⁶⁴ SI NŠAL, VIZ, fasc. 15, Anton Gore, Promemoria povodom kanonične vizitacije in kosekracije nove župne cerkve, ki se je vršila dne 15. aprila 1917.

jih, ki jih je zajela vojna, so pisali o podobnih problemih in podobno kot slovenski so tudi tuji avtorji krivdo in odgovornost za slabo vzgojo otrok pogosto pripisovali materam oziroma njihovi domnevni »naravni« nesposobnosti, da bi nadomestile avtoriteto odsotnih očetov. V resnici je seveda vzroke za tovrstno stanje, kakor so pokazale različne študije, možno iskati zlasti drugje. Na porast mladostniškega prestopništva v času vojne so vplivale težke družbeno-gospodarske razmere ter zlasti dejstvo, da se je zaradi vojne šolski pouk izvajal neredno, otroke so zaradi potrebnega dela na polju starši raje zadrževali doma (kot da bi jih pošiljali v šolo), vseprisotnost nasilja, agresivna vojna retorika je prav tako imela negativen učinek na obnašanje otrok in mladine.⁶⁵ O drugih vzrokih za neprimerno ravnanje otrok in mladine poleg neprimerne materine vzgoje so že tedaj vendarle razmišljali tudi nekateri slovenski avtorji. Fran Milčinski, ki je v tistem času opravljal funkcijo deželnega sodnika, je na shodu katoliških dobrodelnih društev leta 1917 npr. tako trdil: »Zli vpliv vojne na mladino (...) se nam jasno kaže že danes v prav obilni meri. (...) vojna (je) vzela deci očetov poduk in očetov strah ter se mati vsled borbe za kruh ne utegne toliko pečati z deco. Vojna je nadalje zaprla šole (...) Telesna beda ovira vzgojo in je hkrati močen vir zločinstvu. (...) Strah pred eksplozijami in sovražnimi letali je storil mladino v obilni meri nedovzetno za poduk.«⁶⁶

Smrt

Ob materah novorojenčkov, otrok in mladostnikov je propaganda v domala vseh vojskujočih se državah posebno naslavljala tudi matere vojakov. Na začetku jim je, kakor ugotavlja Margaret H. Darrow na primeru Francije, sinovo mobilizacijo optimistično predstavljala v smislu zgolj začasnega slovesa, vendar je zelo kmalu spremenila svojo retoriko. Vse več je bilo nagovorov, ki so glorificirali vojakovo smrt kot zaročenkinino, ženino, predvsem pa prav materino veliko izgubo, žrtvovanje, pa tudi izvor časti.⁶⁷ V času vojne je motiv materinega ponosa ob sinovi junaški smrti, če sledimo argumentaciji Suzanne Evans, deloval v smislu pomembne simbolne naračije za vsesplošno mobilizacijo prebivalstva v vojne namene, saj je ponazarjal najbolj idealno obliko žrtvovanja. Podoba žalujoče, a počaščene matere se je ohranila tudi kasneje kot ena redkih ženskih figur v povojni komemoraciji.⁶⁸

Tudi slovenski časopisi, med njimi še posebno *Domoljub*, so za časa vojne od mater pričakovali stoičnost, hrabrost in vdanost.⁶⁹ Objavljali so zgodbe in črtice, v

⁶⁵ Manon Pignot, »Children,« v: *The Cambridge History of The First World War. Volume III. Civil society*, ur. Jay Winter (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 29–45.

⁶⁶ »Delo dobrodelnosti,« *Naša moč*, 5. 10. 1917, 3.

⁶⁷ Margaret H. Darrow, *French Women and the First World War: War Stories of the Home Front (Legacy of the Great War)* (Oxford: Berg, 2000).

⁶⁸ Suzanne Evans, *Mothers of Heroes, Mothers of Martyrs: World War I and the Politics of Grief* (Montreal, Kingston: McGill-Queen's University Press, 2007). Susan R. Grayzel, *Women*.

⁶⁹ »Junaške matere,« *Domoljub*, 29. 3. 1917, 148. »Slovensko ljudstvo ob cesarjevi 85 letnici za cesarja pred Marijo na Brezjah,« *Slovenec*, 17. 8. 1915, 2.

katerih so predstavljali negativne primere o pretirano neučakanih materah, pa tudi zgodbe o materah, ki so ob smrti ljubljene sina našle spokojno tolažbo, denimo v delu z vnuki ali v pomoči drugim nesrečnim ženskam in sirotam.⁷⁰

Slovenske matere, ki so sinove spodbujale k vojakom in ki so s ponosom prenesle njihov odhod ali njihovo smrt, so bile v javnem diskurzu predstavljene kot zgledi največje hrabrosti in junaštva.⁷¹

Matere so bile zato, ker so »poslale« več svojih sinov v vojsko, lahko tudi odlikovane. V *Domoljubu* npr. izvemo, da je leta 1916 »Cesar odlikoval slovensko mater Marijo Mikuž«, ker je imela 7 sinov pri vojaki. Dobila je 500 K v denarju in še podobo Žal. Matere Božje v vrednosti 100K.⁷² Včasih so po poročanju takratnega časopisja tovrstne nagrade dobili tudi očetje več sinov – vojakov.⁷³

Zlasti katoliški tisk je pogosto materam postavjal za zgled biblično podobo Device Marije, predvsem pa Makabejske matere kot arhetipsko podobo žrtvovanja.⁷⁴ V *Bogoljubu* npr. beremo: »Ti dnevi naj te najdejo, ljuba žena, junaško pripravljeno v duhu vdanosti, ljubezni in pokore. Zdaj boš lažje umela, kolika je bila žrtev makabejske matere, kateri je vzel hudobni kralj Antioh vseh sedem sinov ter jih dal v njeni navzočnosti zapored usmrtit. In ko je prišel najmlajši na vrsto, ki ga je upal grozoviti kralj pregovoriti, naj prelomi božjo postavo, ga je osrčevala mati, naj se smrti ne boji.«⁷⁵ Tudi znani slovenski literati so se lotevali tovrstnih tematizacij.⁷⁶

Kako uspešni so bili tovrstni nagovori? So bile matere (ali žene) res pripravljene žrtvovati svoje može in svoje sinove za zmago v vojni? Suzanne Evans, ki je tovrstne zgodbe raziskovala v Kanadi, pravi, da to drži, da torej mnoge ženske ob smrti svojih bližnjih niso izražale le žalosti, temveč tudi ponos. Sicer gre v državah, kot je Kanada, kjer ni bilo splošne mobilizacije, za posebno zgodbo.⁷⁷ Podatki, ki jih za npr. nam v vseh pogledih bližji Dunaj, zbrala Maureen Healy, kažejo, da so bile tu ženske manj navdušene nad vpoklicem svojih bližnjih. Niso jih spodbujale, da sodelujejo v vojni, mnoge so jim celo pomagale dezertirati.⁷⁸ Le podrobnejše raziskave, ki presegajo namen tega prispevka, bodo lahko odgovorile na vprašanje, v kolikšni meri so tovrstni primeri pomoči pri izogibanju vpoklicu rezrezentativni za splošno vzdušje med materami slovenskih vojakov. Proti koncu vojne, s pojemanjem bojnega navdušenja, so se sicer tudi tematizacije v sicer javnem diskurzu nekoliko spremenile. Drugače od uradne propagande je npr. smrt – sina vojaka tematiziral *Ženski svijet*, ki je izhajal v Zagrebu pod uredništvom Zofke Kveder, vendar so vanj pisale tudi Slovenke in

⁷⁰ »Materina pot,« *Ilustrirani Glasnik*, 20. 7. 1916, 471. Stjepan Širola, »Mati,« *Ilustrirani Glasnik*, 22. 4. 1915, 402–04. »Stara mati,« *Ilustrirani Glasnik*, 13. 7. 1916, 454. Alphonse Daudet, »Mati,« *Ilustrirani Glasnik*, 21. 1. 1915, 244–48.

⁷¹ »Junaška slovenska mati,« *Slovenec*, 27. 10. 1917, 3.

⁷² »Odlikovana slovenska mati,« *Domoljub*, 27. 4. 1916, 233.

⁷³ Glej npr. tudi: »Cesarjev dar,« *Domoljub*, 28. 6. 1917, 304.

⁷⁴ Podobno ugotavlja tudi: Evans, *Mothers of Heroes*.

⁷⁵ T. Savinjski, »Tolažilno pismo materam in ženam,« *Bogoljub*, 3. 3. 1915, 88–91.

⁷⁶ Ivo Gruden, »Materi-vojaka,« *Domoljub*, 24. 5. 1917, 248.

⁷⁷ Evans, *Mothers of Heroes*.

⁷⁸ Healy, *Vienna and the Fall*.

Slovinci. V svoji pacifistični drži je denimo Ksaver Meško v tej reviji poudarjal žalost in bes mater ob smrti sinov in tako ponazarjal vso krutost in nesmiselnost vojne.⁷⁹ Podobno je Franjo Neubauer v *Ilustriranem Glasniku* leta 1917 o materi ob smrti njenega sina vojaka pisal v žalostnem tonu.⁸⁰

Odgovor žensk

Teme naslavljanja mater v času prve svetovne vojne ni mogoče izčrpno predstaviti brez analize pogleda ženskih avtoric. Se je slednji razlikoval od pogleda moških avtorjev? V kolikšni meri so vidne predstavnice slovenskega ženskega gibanja sledile splošni vojni retoriki, ki je, kakor smo pokazali, na posebne načine naslavljala bodoče matere, matere otrok in mladostnikov ter matere vojakov?

Kakor je pokazala Cornelia Usborne na primeru Nemčije, je poglede predstavnic ženskih gibanj oziroma feministk na tovrstna vprašanja težko analizirati. Prvič zato, ker jih večinoma ni mogoče zaslediti v uradnih poročilih in so tudi manj prisotni v javnem diskurzu. Poleg tega gre upoštevati dejstvo, da so se stališča feministk pogosto oblikovala kot spravni odziv na napade, ki so jih bile deležne same. Zlasti pronatalisti so, kakor smo videli zgoraj tudi na osnovi slovenski primerov, svoje cilje postavljali v diametralno nasprotje s feminističnimi cilji in žensko emancipacijo tudi krivili za »katastrofalno« zmanjševanje rodnosti. V kontekstu tovrstnih pritiskov in obtoževanj tako ni posebej presenetljivo, če so se javno angažirane ženske branile s poudarjanjem svoje lastne vere v pomen materinstva in s pritrjevanjem politiki, ki je ženske spodbujala k rojevanju. To deloma velja tako za npr. nemški prostor⁸¹ kot toliko bolj za slovenskega, kjer so se vidne akterke ženskega gibanja že pred vojno le redko oddaljevale od idealizacije materinstva.⁸²

Tako so temu svojemu leitmotivu sledile tudi v času prve svetovne vojne. Veliko je tedaj o pomenu materinstva npr. pisala pisateljica Marija Kmet. V *Slovenskem narodu* je v letih 1916–1917 izhajal njen podlistek, v katerem je na več mestih⁸³ poudarila, da je bistvo ženske materinstvo, pa četudi gre za nezakonsko materinstvo, in celo zatrdila, da »ne bi bilo vojne, če bi bile matere res matere.«⁸⁴ Podobnim idejam so prav tako sledile katoliške avtorice, npr. Marija Štupca.⁸⁵ A od tovrstnih predstav se ni posebej oddaljila niti socialdemokratka Alojzija Štebi, ki je tudi poudarjala, da je

⁷⁹ Ksaver Meško, »Mater dolorosa,« *Ženski svijet* 2 (1918): 332–34.

⁸⁰ Franjo Neubauer, »Mati,« *Ilustrirani Glasnik*, 22. 2. 1917, 204.

⁸¹ Usborne, »Pregnancy is the woman's active service,« 389–416.

⁸² Cergol Paradiž, »Javni in zasebni vidiki rodnostnih strategij«. Glede tovrstnih tematik glej tudi: Sabina Žnidaršič-Žagar, *Ženski so pa vzrasle svetlejšje dolžnosti nego kuhati in prati* (Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2009). Katja Mihurko Poniž, *Evine bčere: konstruiranje ženskosti v slovenskem javnem diskurzu 1848-1902* (Nova Gorica: Univerza, 2009).

⁸³ Marija Kmet, »Nekaj besed,« *Slovenski narod*, 19. 12. 1916, 1. Marija Kmet, »Nekaj besed,« *Slovenski narod*, 20. 9. 1917, 1.

⁸⁴ Marija Kmet, »Nekaj besed,« *Slovenski narod*, 21. 9. 1917, 1.

⁸⁵ Marija Štupca, *Žensko vprašanje: majhen poizkus k srečni rešitvi tega vprašanja na Slovenskem* (Ljubljana: Katoliška tiskarna, 1917).

materinstvo ženski naravni poklic. Sicer je to poslanstvo v skladu s tedaj v Evropi⁸⁶ uveljavljenim konceptom »socialnega materinstva«⁸⁷ od skrbi za lastne otroke razširila na skrb za vso skupnost, kakor pričajo njene afirmacije na predavanju, ki ga je imela 8. 5. 1918 v Trstu, in ga je nato strnjeno povzel *Slovenski narod*: »Kakor moški si mora biti tudi žena svesta svoje socialne odgovornosti: toda njeno torišče v javnem življenju nikakor ne more biti istovetno z moškim. Za svoj delokrog si mora žena izbrati ravno ono polje, ki najbolj odgovarja njenemu naravnemu poklicu: materinstvu. Narava zahteva od žene, da daje življenje novim bitjem, socialna družba pa ji je poverila visoko kulturno poslanstvo, da varuje in ščiti in vzgaja ta bitja. Vsled tega predavateljica generalizira pojem individualnega materinstva v socialno materinstvo. // Tu pridejo vpoštev one panoge javnega dela, kjer more žena udeleževati dolžnosti svojega socialnega materinstva: sodelovanje pri upravi šol, pri preskrbi ubožne mladine, v stanovanjskih in javnih zdravstvenih zadevah itd.«⁸⁸

V času prve svetovne vojne, predvsem pa po njej, se je po Evropi vse bolj začela uveljavljati ideja o socialni državi. Temu je med drugim botrovala želja po povojni prenovi kot tudi nekatere specifične posledice vojne, kot je bila že omenjena povečana potreba po socialni in zdravstveni zaščiti otrok ter vojnih sirot in vdov. Zametek socialne države je mogoče prepoznati tudi v postopkih razdeljevanja podpor družinskim članom vojakov, ki so jih v številnih evropskih državah spravile v tek spet prav potrebe vojne.⁸⁹ Aparat na novo nastajajoče socialne države je zahteval delovno silo žensk, ki jo je bilo mogoče brez opuščanja tradicionalnih predstav o spolnih vlogah končno upravičiti tako prav z uporabo koncepta socialnega materinstva.

Zaključek

Tako kot drugod po Evropi lahko tudi na Slovenskem med prvo svetovno vojno zasledimo proces »militarizacije materinstva« v smislu, da so to tematiko različni akterji izrazito obravnavali skozi vojni kontekst. Številna vprašanja, strahovi in napovedi v povezavi z materinstvom so bili sicer zagotovo prisotni že prej, vendar so se nato v času vojne in zaradi vojne okrepili: povečal se je strah pred zmanjševanjem rodnosti, pomnožili so se pozivi k zaščiti mater in otrok, tudi nezakonskih, bolj intenziven je postal nadzor nad vzgojo mater in pojavljali so se poskusi vpliva na čustva in ravnanje mater ob vpoklicu ali smrti sinov vojakov. Spmembe so se kazale na makroravni, torej v javnem diskurzu, predvsem v propagandnih člankih, in celo v

⁸⁶ Pod tem pojmom razumemo organizirano skrb žensk za družbo, ki naj bi bila pogojena s spolom in naravno vlogo matere. Skrb matere do otroka se torej razširi v javno sfero. Tako se v skladu s tem konceptom v času vojne znatno razširijo dobrodelne dejavnosti, predvsem v polju zaščite otrok in mater, ki jih vodijo ženske (Taylor Allen, *Feminism and Motherhood*).

⁸⁷ Glede socialnega materinstva na Slovenskem glej: Irena Selišnik, »Socialno materinstvo: koncepti državljanstva in argument skrbi pri uveljavljanju žensk v javni sferi na začetku 20. stoletja,« *Teorija in praksa: družboslovna revija* 40, št. 6 (2003): 1155–66.

⁸⁸ »Naloga žen v demokratični dobi,« *Slovenski narod*, 16. 5. 1918, 4.

⁸⁹ Grayzel, *Women*.

zakonodaji, čeprav zakonodajni ukrepi običajno niso dosegli zelenih uspehov. Ukrepi za zaščito mater in otrok so npr. pogosto ostajali zgolj na papirju oziroma niso znatno spremenili težkih razmer, s katerimi so se morale spopadati matere dojenčkov v času vojne. Rodnost se je do leta 1918 še vedno nižala in umrljivost otrok je ostajala visoka. So pa vojni ukrepi splošno gledano vsaj ponudili nastavke za bolj odločno ukrepanje po vojni.

Po drugi strani je bilo spremembe v povezavi z obravnavo materinstva mogoče opaziti tudi na mikroravni. Poročila iz posameznih župnij ljubljanske škofije pričajo, da so duhovniki izrazito poskušali vplivati na ravnanje in vzgojno delo mater v času vojne. Če verjamemo pričevanjem duhovnikov, stanje v podeželskih župnijah sicer ni bilo videti tako alarmantno, kot bi lahko pričakovali, če upoštevamo samo zapise v medijih. Čeprav so nekateri župniki odločno trdili, da matere niso znale nadomestiti avtoritete očetov v odnosu do mladine in otrok, pa večina izmed njih ni zaznala npr. povečanega števila nezakonskih rojstev in namernega omejevanja števila otrok kljub drugačnim napovednim in pričakovanjem v času vojne. So pa zagotovo duhovniki nad tovrstnimi fenomeni okrepili nazor in jih tudi razumeli kot posledico vojne.

O materinstvu so v tem času razmišljale tudi nekatere javno angažirane posameznice, ki so na določenih mestih ponudile nekatere alternativne interpretacije., npr. sotrudnice in sotrudniki *Ženskega Svijeta* niso sledili tistim, ki so izpostavljali ponos mater ob smrti sinov – vojakov, pač pa so s tovrstnimi motivi izražali vso nesmiselnost vojne, Alojzija Štebi pa je s svojim konceptom socialnega materinstva materinsko skrb razširila v javno sfero. Na splošno pa mnenja javno angažiranih žensk niso odstopala od mnenja drugih avtorjev. Same so prav tako materinstvo dojemale kot ženski »naravni poklic« in se zavzemale za njegovo zaščito. V tem trdnem prepričanju pa so večinoma vztrajale še po vojni.

Viri in literatura

Arhivski viri:

- IT AST, Archivio di Stato di Trieste:
 - Tribunale provinciale-atti penali, fasc. 4821.
- SI NŠAL, Nadškofijski Arhiv Ljubljana:
 - VIZ, fasc. 14, 15.
- SI ZAL, Zgodovinski arhiv Ljubljana:
 - LJU 489, splošna mestna registratura, fasc. 1793.

Časopisni viri:

- Bonaventura Jeglič, Anton, »Novo navodilo za 'Promemoria'.« *Ljubljanski škofijski list*, leto 1917, št. 5, 49.
- »Cesarjev dar.« *Domoljub*, 28. 6. 1917, 304.
- »Cesarjev prestolni govor.« *Slovenski narod*, 1. 6. 1917, 1.
- Čadež, A., »Skrb za mladino med vojsko in po vojski.« *Slovenski Učitelj*, 15. 11. 1916, 225–31.
- »Človekoljubna naredba.« *Gostilničar*, 25. 5. 1917, 35.
- Daudet, Alphonse »Mati.« *Ilustrirani Glasnik*, 21. 1. 1915, 244–48.
- »Delo dobroteljske.« *Naša moč*, 5. 10. 1917, 3.
- Flere, Pavel, »Oblastvena ureditev socialnega skrbstva.« *Popotnik* 39 (1918): 16.

- »Gospodinja v vojnem času.« *Domoljub*, 3. 9. 1914, 579.
- Gruđen, Ivo, »Materi-vojaka.« *Domoljub*, 24. 5. 1917, 248.
- »Junaška slovenska mati.« *Slovenec*, 27. 10. 1917, 3.
- »Junaške matere.« *Domoljub*, 29. 3. 1917, 148.
- Kmet, Marija, »Nekaj besed.« *Slovenski narod*, 19. 12. 1916, 1.
- Kmet, Marija, »Nekaj besed.« *Slovenski narod*, 20. 9. 1917, 1.
- Kmet, Marija, »Nekaj besed.« *Slovenski narod*, 21. 9. 1917, 1.
- »Marčne misli.« *Domoljub*, 3. 2. 1916, 58.
- »Materina pot.« *Ilustrirani Glasnik*, 20. 7. 1916, 471.
- »Materinstvo in skrb za dojenčke.« *Edinost*, 4. 8. 1916, 2.
- Meško, Ksaver, »Mater dolorosa.« *Ženski svijet* 2 (1918): 332–34.
- »Moka in žito.« *Gostilničar*, 25. 7. 1917, 7.
- »Na pomoč materam in dojenčkom.« *Slovenec*, 9. 3. 1918, 4.
- »Naloga žen v demokratični dobi.« *Slovenski narod*, 16. 5. 1918, 4.
- »Naša dekleta po vojni.« *Tedenske slike*, 12. 1. 1916, 26.
- *Naša moč*, 25. 8. 1916, 1.
- Neubauer, Franjo, »Mati.« *Ilustrirani Glasnik*, 22. 2. 1917, 204.
- »Občni zbor okrajne bolniške blagajne v Ljubljani.« *Delavec*, 2. 6. 1917, 1.
- Odlikovana slovenska mati.« *Domoljub*, 27. 4. 1916, 233.
- »Odlikovanje.« *Slovenec*, 24. 7. 1916, 4.
- »Prekrasna predstava, ki je nedavno navdušila cel Dunaj, v 'Kino Central' v deželnem gledališču.« *Naša moč*, 12. 11. 1915, 4.
- Savinjski, T. »Tolažilno pismo materam in ženam.« *Bogoljub*, 3. 3. 1915, 88–91.
- »Skrb za matere in otroke.« *Slovenski narod*, 12. 2. 1916, 3.
- »Slovenskim materam.« *Učiteljski tovariš*, 16. 6. 1915, 2.
- »Slovensko ljudstvo ob cesarjevi 85 letnici za cesarja pred Marijo na Brezjah.« *Slovenec*, 17. 8. 1915, 2.
- »Stara mati.« *Ilustrirani Glasnik*, 13. 7. 1916, 454.
- Širola, Stjepan, »Mati.« *Ilustrirani Glasnik*, 22. 4. 1915, 402–04.
- »Tudi nezakonska mati ima srce.« *Naprej*, 15. 12. 1917, 2.
- »Vojno botrinstvo.« *Učiteljski tovariš*, 2. 6. 1916, 2.
- »Za ljudski blagor.« *Slovenec*, 16. 3. 1916, 1.
- »Zvišanje preskrbnine za svoje vpoklicanih.« *Delavec*, 4. 8. 1917, 2.

Literatura:

- Augeneder, Sigrid. »Arbeiterinnen im Ersten Weltkrieg: Lebens- und Arbeitsbedingungen proletarischer Frauen in Österreich.« Doktorska disertacija, Universität Wien, 1987.
- Cergol Paradiž, Ana. »Javni in zasebni vidiki rodnostnih strategij Slovenk in Slovencev v prvi Jugoslaviji.« Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, 2013.
- Darrow, H. Margaret. *French Women and the First World War: War Stories of the Home Front*. Legacy of the Great War. Oxford: Berg, 2000.
- Evans, Suzanne. *Mothers of Heroes, Mothers of Martyrs: World War I and the Politics of Grief*. Montreal, Kingston: McGill-Queen's University Press, 2007.
- Grayzel, R. Susan. *Women and the First World War*. New York, London: Longman, 2002.
- Grayzel, R. Susan. *Women's Identities at War: Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France during the First World War*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1999.
- Hanna, Martha. »The couple.« V: *The Cambridge History of The First World War. Volume III. Civil society*. Ur. Jay Winter, 6–28. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Healy, Maureen. *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire: Total War and Everyday Life in World War I*. New York: Cambridge University Press, 2004.
- Huss, Marie Monique. »Pronatalism and the popular ideology of the child in wartime France: the evidence of the picture postcard.« V: *The Upheaval of War: Family, Work and Welfare in Europe*,

- 1914–1918. Ur. Richard Wall in Jay Winter, 329–67. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Mihurko Poniž, Katja. *Evine bčere: konstruiranje ženskosti v slovenskem javnem diskurzu 1848–1902*. Nova Gorica: Univerza, 2009.
 - Neyer, Gerda. »Die Entwicklung des Mutterschutzes in Deutschland, Österreich und der Schweiz von 1877 bis 1945.« V: *Frauen in der Geschichte des Rechts: von der frühen Neuzeit bis zur Gegenwart*. Ur. Ute Gerhard, 744–58. München: Beck, 1997.
 - Pignot, Manon. »Children.« V: *The Cambridge History of The First World War. Volume III. Civil society*. Ur. Jay Winter, 29–45. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
 - Rowan, Caroline. »For the duration only: Motherhood and Nation in First World War.« V: *Formations of Nation and People*. Ur. Tony Bennet, 152–70. London, Boston, Malburne, Henley: Routledge & Kegan Paul, 1984.
 - Selišnik, Irena. »Socialno materinstvo: koncepti državljanstva in argument skrbi pri uveljavljanju žensk v javni sferi na začetku 20. stoletja.« *Teorija in praksa: družboslovna revija* 40, št. 6 (2003): 1155–66.
 - Selišnik, Irena. »Ženske v zaledju vojnih zubljev.« V: *Velika vojna in Slovenci: 1914–1918*. Ur. Peter Vodopivec in Katja Kleindienst, 185–98. Ljubljana: Slovenska matica, 2005.
 - Stanonik, Marija. »Pisma slovenskega vojaka iz staroavstrijske vojske (1914–1916).« *Loški razgledi* 32 (1985): 189–95.
 - Šircelj, Milivoja. *Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 2006.
 - Štupca, Marija. *Žensko vprašanje: majhen poizkus k srečni rešitvi tega vprašanja na Slovenskem*. Ljubljana: Katoliška tiskarna, 1917.
 - Taylor Allen, Ann. *Feminism and Motherhood in Western Europe, 1890–1970: The Maternal Dilemma*. New York: Palgrave Macmillan, 2005.
 - Osborne, Cornelia. »Pregnancy is the woman's active service.« V: *The Upheaval of War: Family, Work and Welfare in Europe, 1914–1918*. Ur. Richard Wall in Jay Winter, 389–416. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
 - Wall, Richard in Jay Winter, ur. *The Upheaval of War: Family, Work and Welfare in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
 - Winter, Jay. »Families.« V: *The Cambridge History of The First World War. Volume III. Civil society*. Ur. Jay Winter, 46–68. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
 - Zalokar, Alojz. *O ljudskem zdravju: poglavja iz socialne medicine*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1918.
 - Žnidaršič-Žagar, Sabina. *Ženski so pa vzrasle svetlejšje dolžnosti nego kuhati in prati*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2009.

Tiskani viri:

- *Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru*. Dunaj: c. kr. dvorna in državna tiskarna, 1914, 1917.

Ana Cergol Paradiž

»MILITARISATION OF MOTHERHOOD«: THE FEMALE »NATURAL CALLING« AND THE GREAT WAR

S U M M A R Y

During World War I, various protagonists, also in Slovenia, focused on the topic of motherhood in an exceedingly war-related context. Between 1914 and 1918 the fertility rate decreased. In Slovenia, or, more broadly, in the Habsburg Monarchy, this gave rise to pronatalist incentives, focusing precisely on mothers and striving for their protection. For example, in order to protect the employed mothers, the state authorities extended maternity leave and implemented certain measures with the aim of improving

the position of illegitimate children. Furthermore, during the war the Vojno botrstvo (Wartime God-parenting) organisation was established, while in Trieste and Ljubljana maternity consultation rooms of sorts were organised. Pregnant women and mothers with small children had priority access to wartime supplies. However, due to the difficult circumstances during the war, especially the lack of the basic life necessities, many of these initiatives failed to achieve the desired effect: until the very end of the war the fertility rate continued to decline, while mortality in children remained severe. The circumstances endured by mothers with infants did not improve significantly.

Besides the attitude towards the dwindling birth rate and the consequent protection of mothers and children, during the war the supervision of the way in which mothers brought up their children strengthened as well. Various authors and authoresses kept emphasising, day after day, that mothers should bring up their children in the Catholic faith, encourage Slovenian patriotism, and make sure that they attended (Slovenian) schools regularly. They should be mindful of their morality, especially the morality of the girls in danger of being seduced by soldiers. At the same time they should be careful to prevent the corruption of boys resulting from the war and absence of their fathers. By looking at the press and memoranda written by the clergy of the Ljubljana Diocese during Bishop's visitations we can, up to a certain point, establish how well mothers – in the opinion of the priests – observed these sorts of guidelines. Some priests believed that the youth did not become corrupted during the war, and they praised their upbringing. Others were more pessimistic. They believed that during the war youth became completely depraved especially because mothers were unable to replace the authority of the absent fathers.

Apart from the mothers of infants, children and youth, the propaganda was especially aimed at the mothers of soldiers as well. During the war they were expected to remain stoic, brave and loyal. Slovenian mothers who encouraged their sons to join the army and were able to bear their departure or death proudly were presented as models of utter bravery, and were even eligible for decorations from the Austrian authorities. Only towards the end of the war several contributions can be seen in the Slovenian press which focused on the senselessness of war through the motive of mothers' grief at the loss of their sons-soldiers.

Certain publicly-engaged women also wrote about motherhood between 1914 and 1918. Although they offered a few alternative interpretations, their outlook on motherhood was not radically different from that of the male authors.